

гостиной и ведет разговор... Затем, чтобы просто повести разговор и пощеголять уменьем вести его обо всех предметах" [4, VI, с. 327].

Как изумительно "работает" "деталь" в оценках Гоголем своеобразия русских поэтов: "У каждого свой стих и свой особенный звон. Этот *металлический, бронзовый* стих Державина... этот *густой, как смола или струя столетнего токая*, стих Пушкина, этот *сияющий, праздничный* язык Языкова, *влетающий как луч в душу*, весь *сотканный из света*; этот *облитый ароматами полудня* стих Батюшкова, *сладостный, как мед из горного ущелья*; этот *легкий, воздушный* стих Жуковского, *порхающий, как неясный звук золотой арфы*; этот *тяжелый, как бы влачащийся по земле* стих Вяземского, проникнутый подчас едкой, щемящей русской грустью..." [4, VI, с. 358].

В дискурсе литературно-критических статей, эссе, заметок, этюдов Гоголя органично уживаются со стихией русского языка стихия комедий В.А.Гоголя, сказок Гулака-Артемовского, "Энеиды" И.Котляревского как опосредованное взаимопроникновение двух культур – русской и украинской.

Литература

1. Гоголь Н.В. Собр. соч.: В 7 т. – М., 1984–1986.
2. Достоевский Ф.М. Полн. собр. соч.: В 30 т. – Т. 26. – Л., 1984.
3. Пушкин А.С. Собр. соч.: В 10 т. – Т. 8. – М.; Л., 1949.
4. Вознесенский А.А. Собр. соч.: В 3 т. – Т. 2. – М., 1984.
5. Белинский В.Г. Полн. собр. соч. – М.; Л., 1953–1959.
6. Венгеров С.А. Собр. соч. – Т. 2. – СПб., 1913.
7. Гудзий Н.К. Гоголь – критик Пушкина. – Киев, 1913.
8. Надеждин Н.И. Литературная критика. Эстетика. – М., 1972.

І.В.Фісак

Християнські мотиви у "Вибраних місцях із листування з друзями" М.В.Гоголя

Питання використання християнських мотивів і образів у російській літературі знайшло відображення в значній кількості наукових праць досліджень, зокрема М.Дунаєва, І.Єсаулова, А.Нямцу, І.Кирилової, С.Семенова, І.Галинської та інших літературознавців. На думку Ф.Светова, "велика російська література живе в присутності Бога, в Церкві, чи сповідує вона Його, як Гоголь у "Вибраних місцях із листування з друзями" або

Достоевський, чи від Нього відштовхується, як Толстой у "Воскресінні" [1, с. 22].

У працях О.Анненкової, С.Гончарова, О.Смирнової, І.Виноградова розглядалися питання впливу християнства на художню свідомість М.В.Гоголя. Чимало дослідників, серед яких К.Мочульський, В.Воропаєв, П.Михед, Ю.Барабаш та інші, зверталися до християнського підтексту творів М.В.Гоголя в цілому та "Вибраних місць із листування з друзями" зокрема.

Наприклад, О.Анненкова вважає, що "Вибрані місця із листування з друзями" стали книгою, "котра покликана була подолати "пугающее отсутствие света" у внутрішньому світі автора і в російському світі в цілому, тобто здійснити саме нелегкий, який вимагає духовної праці "ход обращения ко Христу" [2]. На думку К.Мочульського, етична геніальність М.В.Гоголя полягає передусім у великій силі й напруженості його моральної свідомості та моральної інтуїції; саме у "Вибраних місцях із листування з друзями" письменник "постав провісником ідеї про цілісність духовної культури, про її релігійне обґрунтування" [3]. Н.Крутікова підкреслює важливість висловлених у цьому творі ідей не лише для сучасників письменника, а й для наступних поколінь, адже в наш час актуальним є "заклик до совісті, морального вдосконалення, до усвідомлення відповідальності й обов'язку перед Вітчизною, до ідеалу всеохоплюючої любові й братерства людей" [4]. А В.Воропаєв переконаний, що "тільки детальний та об'єктивний аналіз християнського світосприйняття Гоголя наблизить нас до сприйняття глибинного змісту його творів" [5].

Мета даної роботи – простежити засвоєння М.В.Гоголем християнської культурної традиції, її художнє відображення у "Вибраних місцях із листування з друзями".

Відомо, що М.В.Гоголь виховувався в сім'ї, де панував культ любові до Бога, до церкви, до ближнього. Ще з дитинства він був знайомий із Святим Письмом, з творами святих отців і вчителів церкви. У шкільні роки його улюбленою духовною книгою стала "Лествица" Іоана Синайського. З роками письменник все більше проникав у глибинний зміст духовної літератури, про що свідчать його записи 1842–1846 років [5, с. 7–8]. Безумовно, це не могло не відобразитися на творах митця.

Уся творчість М.В.Гоголя насичена духовним змістом і пройнята християнськими мотивами. Так, за допомогою святого хреста борються з нечистою силою герої "Вечорів на хуторі біля Диканьки" та "Ночі перед Різдом". У "Невському проспекті" помітне використання сакральних чисел

"три" (біблійне значення Трійці), "чотири" (у Біблії вміщено чотири Євангелія), "сім" (божественне число Всесвіту). Християнську любов не лише один до одного, а й до випадкових подорожніх виявляють герої твору "Старосвітські поміщики". Християнську віру, котра об'єднує запорожців, додає їм сили у боротьбі з ворогом, захищає українське козацтво у повісті "Тарас Бульба". А заключна сцена "Ревізора" є символічним відтворенням картини Страшного Суду, перед яким постане кожна людина. І це лише невелика кількість прикладів, перелік яких можна продовжувати і розширювати.

Та найбільш помітним є вплив християнських традицій і духовної літератури на "Вибрані місця із листування з друзями".

Навіть за будовою книга М.В.Гоголя нагадує Біблію. "Вибрані місця із листування з друзями" складаються з багатьох окремих частин, написаних у різний час і з різного приводу й відносно незалежних одна від одної: їх об'єднують лише особа автора та спільна ідея. До того ж письменник говорить про те, свідком чого був сам, або про те, що пройшло крізь його серце й душу.

Основними композиційними елементами "Вибраних місць із листування з друзями" є біблійні поняття *гріх, слово, жертва, співчуття, любов до Бога, любов до ближнього, воскресіння* та інші, які письменник переосмислює, надаючи їм актуального змісту. Так, поняття *слово* для М.В.Гоголя поширюється на всю літературу і театр. На його думку, воно є могутнім засобом духовного виховання суспільства, тому "обращаться со словом нужно честно. Оно есть высший подарок бога человеку" [6, с. 198]. І в першу чергу це стосується тих, "у которых поприще – слово и которым определено говорить о прекрасном и возвышенном" [6, с. 199]. Джерелом духовного слова автор вважає Євангеліє. Воно, на думку П.Михеда, "було своєрідним втіленням "високої простоти", яка і видавалась письменнику естетичним орієнтиром" [7, с. 171].

Жертва у розумінні М.В.Гоголя має сенс лише тоді, коли виявляє справжню *любов до Бога*. У розділі "О помощи бедным" він пише: "нужно, чтобы помощь эта призведена была истинно христианским образом; если же она будет состоять в одной только выдаче денег, она равно ничего не будет значить". Письменник підкреслює, що істинне значення *жертви* полягає не стільки в її матеріальному вираженні, скільки в щирості *співчуття* та виявленні *любви до ближнього*, "а *состраданье* есть уже начало любви... Христос принес и возвестил нам тайну, что в *любви к братьям* получаем *любовь к богу*... Идите же в мир и приобретите прежде *любовь к братьям*" [6, с. 265] (курсив мій – І.Ф.). Як бачимо, для автора ці

поняття невіддільні одне від одного, і тільки у взаємозв'язку розкривається їх глибинний християнський зміст.

Також М.В.Гоголь прагне показати читачам, що є насправді *воскресіння*. Пояснюючи, чому він спалив другий том "Мертвих душ", письменник наводить слова апостола: "Не оживет, аще не умрет", – і продовжує: "Нужно прежде умереть для того, чтобы воскреснуть" [6, с. 263]. Тобто лише тоді, коли в людях помре все зле і бруталне, суєтне і фальшиве, воскреснуть їхні душі, щоб об'єднатися й відтворити Царство Небесне на землі.

О.Анненкова зазначає, що у "Вибраних місцях із листування з друзями" "Св. Іоан Златоуст і звичайний сільський священик, поет і жінка "в простом домашнем быту" залучені до єдиної духовної праці; ...кожен може відчути, що йому "пусто и страшно" в світі, і кожному дано чекати і прагнути до світлого воскресіння" [2, с. 143].

Останній розділ книги розкриває високий зміст Світлого Воскресіння, який для автора полягає не в поцілунках, що є традиційними атрибутами свята, а в тому, щоб поглянути на людину як найвищу цінність, бо "все люди братья той же семьи, и всякому человеку имя брат". На думку письменника, це свято – "тот святой день, в который празднует святое, небесное свое братство все человечество" [6, с. 373, 375]. Покликане об'єднати всіх духовно, Світле Воскресіння переростає у М.В.Гоголя у прообраз нового етапу буття людства, де панують любов, добро братерство, шлях до якого повинна вказати оновлена російська душа, бо він переконаний, що Росія – найдуховніша країна.

Своє призначення письменник якраз і вбачав у тому, щоб служити справі відмирання зла й відновлення добра, наближати духовне воскресіння світу й нести слово Боже співвітчизникам. Тому зі сторінок книги до читачів промовляє рівний усім людям учень єдиного для всіх Вчителя і сам піднімається разом із ними з грішної землі до Бога, адже "для христианина нет оконченного курса; он вечно ученик и до самого гроба ученик" [6, с. 241].

Як бачимо, автор використовує біблійні образи Вчителя та учнів: дванадцять апостолів – учнів Христа – були послані проповідувати Євангеліє, нести людям мудре слово свого Вчителя і духовні дари, творити дива. Отже, у "Вибраних місцях із листування з друзями" М.В.Гоголь бере на себе роль апостола, здійснюючи духовний подвиг в ім'я Бога заради своєї землі та співвітчизників. Разом з тим він закликає кожного зі своїх сучасників стати на шлях апостольства: піднятися духовно, присвятити

життя великому служінню Христу, відновлюючи Божі заповіді на землі. До речі, в даному контексті поняття *учень* і *апостол* є синонімами.

У книзі М.В.Гоголя знайшло вияв православне устремління до Бога – "обращение человека ко Христу". Його ім'я згадується майже в кожному розділі. Хоча, на думку О.Анненкової, ці згадки мають швидше догматичний, богословський, ніж літературний характер [2, с. 140], образ Христа незримо присутній від першої до останньої сторінки твору: "Небесная милость божия отвела от меня руку смерти"; "Мы призваны в мир не затем, чтобы истреблять и разрушать, но, подобно самому богу, все направляют к добру"; "В руках милосердного бога все: и настоящее, и прошлое, и будущее"; "Для того, кто внес Христа во все дела и во все действия своей жизни, – все легко" і т.ін. [6, с. 184, 243, 285, 313].

У "Вибраних місцях із листування з друзями" чимало образів, що мають біблійне походження. Так, "голубиная душа", згадувана в розділі "Женщина в свете", та "голубиное незлобие" – в розділі "Христианин идет вперед" пов'язані зі словами Христа, зверненими до апостолів: "Вот я посылаю вас, как овец среди волков: будьте мудры, как змеи, и просты, как голуби" (Мф. 10:16) [8]. У розділі "О помощи бедным" М.В.Гоголь використовує образ сухої руки, що є в біблійній розповіді про сухорукогого (Мф. 12:10–13). Письменник ніби хоче наголосити на тому, що робити добро, зцілювати, а в даному випадку – допомагати бідним можна в будь-який день і в будь-який час. Той же, хто не хоче надавати допомогу іншому, сам нагадує сухорукогого, котрий потребує духовного зцілення.

Звернемося до розділу "Об Одиссее, переводимой Жуковским": "...одни только задние чтецы, привыкшие держаться за хвосты журнальных вождей, еще кое-что перечитывают, не замечая в простодушии, что козлы, их предводившие, давно уже остановились в раздумье, не зная сами, куда повести заблудшие стада свои". Тут є одразу три образи, що мають місце в Євангелії: вожді, причому в євангельському тексті вони сліпі (Мф. 23:16), козли (Мф. 25:32–33) та стадо (Ин. 10:16; Лк. 15:4–7). До того ж наведена цитата підкреслює, що сліпі вожді мало чим відрізняються від стада, яке взялися вести, але самі заблукали.

Хоча біблійні образи органічно вплітаються у мову "Вибраних місць із листування з друзями", проте не можна не помітити процитованих у книзі рядків з Євангелія: "Слово гнило да не исходит из уст ваших!", "Не оживет, аще не умрет", "В дому отца моего обители многи суть" та інші. Можна припустити, що М.В.Гоголь вживає їх для того, щоб підсилити найважливіші ідеї твору й сфокусувати на них увагу читачів, змусити їх зосередитися на глибинному змісті Святого Письма.

У "Вибраних місцях із листування з друзями" відчувається "что-то близкое к библейскому", помічене М.В.Гоголем у ліризмі російських поетів, що знаходить відображення не тільки в ідеях, поняттях та образах книги. П.Михед зазначає, що "Святе Письмо не тільки цитується у "Вибраних місцях", але й висвічується у мові цього твору" [7, с. 170]. Найперше – це піднесеність, величність розповіді: "облекается величием", "благодарственная песнь" ("употребляющие усилие восхищают его" (Мф. 11:12)). Також використання церковнослов'янської лексики: "упал во прах", "стремить народ к свету" ("умилосердившись над рабом твоим" (Мф. 18:27); спільнокореневих слів і тавтологічних сполучень: "безлюднее самого безлюдия", "выбирая на выбор" ("вышел сеятель сеять, и когда он сеял..." (Мф. 13:3–4).

М.В.Гоголь вживає і характерні для Біблії однотипні конструкції, і повтори частин речень: "оттого бог и ума нам не дает; оттого и будущее висит у нас у всех точно на воздухе"; "не полюбивши России, не полюбите вам своих братьев, а не полюбивши своих братьев, не возгореться вам любовью к богу..." ("И пошел дождь, и разлились реки" (Мф. 7:27); "истинно говорю вам: что вы свяжете на земле, то будет связано на небе" (Мф. 18:18)). Навіть сама будова речень і зворотів цієї книги пронизана духом Святого Письма.

Для М.В.Гоголя Євангеліє – книга життя, в якій можна знайти поради для будь-яких життєвих ситуацій і відповіді на питання, що виникають у повсякденному житті.

У розділі "Русской помещик" письменник закликає якомога частіше звертатися до Святого Письма, і до святоотецької літератури. Необхідно це і в розмовах поміщика з селянами: "все, что им не скажешь, подкрепи тут же словами Святого писания". Але очікуваний результат буде лише тоді, коли й сам поміщик поводитиметься як справжній християнин, наставлятиме селян, щоб вони могли "наставлять и учить добру других, исполняя таким образом именно то, что повелел нам бог. ...Христос недаром сказал: "Сия вся всем приложится". М.В.Гоголь також радить читати твори Іоана Златоуста, причому читати з олівцем у руці, адже Златоуст "старался быть особенно доступным к понятиям человека простого и грубого и говорит таким живым языком о предметах нужных и даже очень высоких, что целиком можно обратить места из проповедей его к нашему мужику, он поймет" [6, с. 291]. Письменник і сам прагне до того, щоб його книга стала зрозумілою і освіченим людям, і простим селянам.

Таким чином, можна зробити висновок, що звернення М.В.Гоголя до християнських культурних традицій тісно пов'язане з духовним життям письменника. Його глибоке знання Святого Письма, церковної свято-отецької літератури знайшло вияв у "Вибраних місцях із листування з друзями" – книзі, в якій письменник прагнув передати не лише сучасникам, а й наступним поколінням високі традиції православ'я.

У "Вибраних місцях із листування з друзями" М.В.Гоголя все, що має зв'язок зі Святим Письмом, покликане посилити внутрішню ідею твору: необхідність повернення людства до духовних витоків, до біблійного бачення світу, до християнських основ буття. Тому книга М.В.Гоголя не втрачає своєї актуальності і в наш час, залишаючись дороговказом для тих, хто прагне до самовдосконалення й духовного зростання.

Література

1. Светов Ф. После подарка... // Вопросы литературы. – 1991.– №8.– С. 22–29.
2. Анненкова Е. Две книги переходного десятилетия ("Сумерки" Е.А.Баратынского и "Выбранные места из переписки с друзьями" Н.В.Гоголя) // Гоголезнавчі студії. – Вип. 4. – Ніжин, 1999. – С. 133–146.
3. Мочульский К. "Выбранные места из переписки с друзьями" // Вопросы литературы. – 1989. – №11. – С. 110–123.
4. Крутікова Н. Дослідження і статті різних років. – К.: СтилоС, 2003. – 540 с.
5. Воропаев В. Поздний Гоголь (1842–1852): новые аспекты изучения // Гоголезнавчі студії. – Вип. 4. – Ніжин, 1999. – С. 4–14.
6. Гоголь Н.В. "Выбранные места из переписки с друзьями" // Гоголь Н.В. Собрание починений: В 7 т. – М., 1978. – Т. 6. – С. 184–380.
7. Михед П.В. Пізній Гоголь і бароко: українсько-російський контекст. – Ніжин, 2002. – 208 с.
8. Господа нашего Иисуса Христа Святое Евангелие от Матфея, Марка, Луки и Иоанна: на старословянском и русском языках. – М., 1911. – 432 с.

Н.А.Платонова

Роль "мыслей о географии" в формировании концепции художественного пространства Н.В.Гоголя

В проблеме пространственно-временной организации гоголевской фантастической повести, на наш взгляд, отдельно стоит вопрос об истоках подобных представлений и их значении. Складывались ли они постепенно, эволюционировали и осмысливались ли автором в процессе